

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Антония Цанкова,
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

на дисертационен труд

за придобиване на образователната и научна степен „доктор“

Област на висше образование: 2. Хуманитарни науки

Професионално направление:

2.3. Философия (История на философията. Източна философия)

**Тема: Философският концептуализъм в източноазиатския будизъм
(през даоистката рецепция на класическия будизъм)**

Автор на дисертационния труд: Яна Кирилова Стефанова

Представеният дисертационен труд на тема „Философският концептуализъм в източноазиатския будизъм (през даоистката рецепция на класическия будизъм)“ е изпълнен в съответствие с нормативните изисквания и приложимите разпоредби на Закона за развитие на академичния състав на Република България и действащия Правилник за приложение към него, както и Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ „Св. Климент Охридски“ относно условията за придобиване на образователната и научна степен „доктор“.

Яна Кирилова Стефанова се обучава във Философски факултет на СУ „Св. Климент Охридски“, където завършва успешно бакалавърска програма (2009 г. – 2013 г.) по специалността „Философия“, с придобита педагогическа правоспособност „Философски цикъл“, магистърска програма (2013 г. – 2015 г.) по специалността „Културна антропология“ и докторантска програма по Източна философия (2016 г. – 2019 г.) под научното ръководство на проф. д-р Иван Камбуров. Докторантурата си приключва успешно с отчисляване с право на защита (от 20.04.2019 г.) и обсъждане на дисертационния труд на разширено заседание на катедра „История на философията“ към Философски факултет на СУ „Св. Климент Охридски“ на 20.05.2019 г., с което се одобрява и насочва разглеждания дисертационен труд към публична защита. По време на университетското си обучение във всички образователни степени, Яна Стефанова провежда няколко специализации с практическа, експериментална и теоретична насоченост в университети в Германия, Италия, Южна Корея и Китай.

Дисертационният труд се състои от общо 240 страници и включва увод, три глави, заключение и библиография, включително приложения под

формата на четири фигури, частичен превод на трактата „Събуждане на вярата в Махаяна“ и списък с имена и транслитерации. Библиографията съдържа общо 120 източника, от които 6 заглавия на български език, 93 на английски език, 12 на руски език и 9 източника в електронен формат.

В **уводната част на дисертацията** са мотивирани избора и актуалността на темата, която разглежда философското концептуализиране на китайския будизъм в периода на неговото формиране, отчитайки влиянието на даоистката понятийна рецепция въз основа на автохтонната китайска духовна традиция. Авторката изтъква като основни причини за липсата на цялостни, задълбочени изследвания в тази област преобладаващото разглеждане на китайския и източноазиатския будизъм като статично, вече формирано явление, без достатъчно внимание към факторите и процесите на пренос, рецепция, преосмисляне и концептуализиране на основните доктринални понятия в будизма през призмата на традиционните даоистки и неодаоистки схващания. Като основни предизвикателства пред такъв тип научни търсения се отчитат изключително разнообразната и почти необозрима по вариативност и обхват на идейните направления будистка терминология, темпоралната и идейната (особено от гледна точка на европейските изследователи) отдалеченост на обекта на изследване, както и сложните взаимодействия между различни учения, чиято динамика е в голяма степен непозната за учените от не-азиатски произход. Като допълнителна ценност на даденото изследване се отчита и фактът, че в България до момента не съществуват подробни философски или историко-философски разработки върху китайския будизъм и конкретно върху формирането на неговия идеен концептуализъм под влиянието на разпространените даоистки и неодаоистки схващания.

Изследването определя за своя цел разкриването на механизмите и динамиката на концептуализиране на основните постановки в китайския будизъм във връзка с необходимостта той да бъде припознат и оценен като уникален и същностно нов теоретичен конструкт, формиран по силата на специфични предпоставки, уникални за дадения времеви, географски и културен ареал, а не просто като продължение на индийската традиция на друго място. Яна Стефанова избира за основа на изследването си трактата „Събуждане на вярата в Махаяна“, който заема особена позиция в историята на развитие на китайския будизъм и според авторката представлява преломен момент във формирането на идейния и терминологичен концептуализъм на източноазиатския будизъм.

В **уводната глава** ясно и мотивирано са определени обектът и предметът, методите, материалите и обхвата на изследването. Авторката уместно дефинира в контекста на своето изследване основните терминологични понятия, употребени в заглавието на дисертацията – „концептуализъм“, „източноазиатски будизъм“, „даоистка рецепция“, тъй като термини от този род позволяват различни интерпретации.

В своята цялост дисертационният труд притежава научно обоснована и логически издържана структура, всяка част на изложението започва с изследване на историко-философския контекст на разглежданите явления, който в последствие бива разширен и надграден чрез семантичен, лингвистично-филологичен, херменевтичен или концептуално-съдържателен анализ. Този комплексен метод позволява да бъдат обхванати и анализирани цялостно изследваните явления и процеси и проследена тяхната динамика в диахронен план.

Първа глава на изложението представя обобщен преглед и анализ на водещите литературни източници и изследвания в областта на източноазиатския будизъм и китайската философия, както и по-специализирани разработки върху трактата „Събуждане на вярата в Махаяна“.

В тази глава е включен исторически преглед на възникването и идейната концептуализация на ранния будизъм в Индия, представляващ основата на будистката духовност и създадените на тази база религиозни и философски школи. Представени са основните концептуализиращи практики, присъщи на индийската будистка мисъл, както и развитието им в последвалата еволюция на отделните идейни направления и изграждането на по-прецизни и собствено философски концепти. Другият историческо-философски фон за възникването и формирането на специфичните локални характеристики на китайския будизъм представлява духовната традиция на древен Китай и произтичащите от нея мисловни нагласи и философски конструкти, присъщи на дадения етно-културен ареал. В тази връзка авторката представя в обобщен вид основните древнокитайски духовни учения, общите и специфични за всяко направление идейни концепции и същностни конструкти на древнокитайска философска или прото-философска мисъл, с основен фокус върху школата на даоизма. Отчита се основополагащото значение на древнокитайския трактат „Книга на промените“ („Идзин“) за концептуализацията на древнокитайската философска мисъл, за формирането и развитието на различните направления на традиционните китайски духовни учения. Следвайки позициите на Сю Дишан и Е.А.Торчинов, дисертантката определя даоизма като „национална религия на Китай“ (стр. 47), като уместно прави уговорка относно съдържанието на израза и специфичната употреба на понятието „религия“ по отношение на китайския даоизъм, който традиционно се определя в Китай като духовно „учение“, а това важи и за останалите идейни направления на древнокитайската мисъл. Същевременно даоизмът се квалифицира в обобщаващата част на главата и като „най-популярното и значимо за китайската духовна култура учение“, което в случая не е подкрепено с достатъчно аргументи и сравнителни характеристики и може да бъде оспоримо предвид значението и статута на другото основно идейно течение на конфуцианството. В тази връзка бих препоръчала отчитайки важното значение на даоизма за рецепцията на будистките философски и религиозни идеи в Китай, да не се абсолютизира неговото място в сферата на китайската духовна

култура като цяло, тъй като доказването на тази теза предполага обширен обзор на съществуващите гледни точки върху главните идейни направления на древнокитайската духовна традиция, а и този въпрос не е пряко свързан с предмета на даденото изследване.

В резултат на анализа на представения в Първа глава материал авторката стига до извода, че съществуват фундаментални разлики в типа концептуализъм на Древна Индия и Древен Китай, като присъщият за всяка от тях бива поддържан, преоткриван и реинтерпретиран в умерени граници в хода на историко-философското развитие на двете отделни страни, което задава и концептуализиращата рамка на съответната традиция.

Втора глава на дисертационния труд представя процеса на навлизане на будизма в Китай и свързаните с него методи на превод и тълкуване на оригиналните будистки текстове, които водят до синологизиране на будисткия канон в периода IV - V в. Авторката разглежда традиционната периодизация на разпространението на будизма в Китай, съпътствано от отслабване на влиянието на конфуцианството в късния период на династията Хан (II в.н.е.) и преориентирането на духовните търсения на редица мислители към класическите ценности на даоизма. Това според резултатите от анализа в голяма степен оформя концептуалната рамка на китайската философска традиция за следващите няколко века.

На тази основа са изследвани динамичните процеси на развитие и актуализация на категориалната структура в китайската философска мисъл и еволюцията на неодаоизма в периода около 220 г. – 420 г. Яна Стефанова посочва, че в дадения период между трети и пети век се наблюдава фундаментална промяна във философските подходи и основни мисловни нагласи в духовните учения чрез въвеждане на нетипичната до този момент за китайската философска мисъл метафизична нагласа. Тя се изгражда и развива като специфична синкретична нагласа в рамките на т.нар. „тъмни учения“ (кит. *сюенсюе*), които се явяват терминологичен посредник между автохтонната китайска и навлизащата будистка философия, предоставяйки на ранните преводачи на будистки текстове както терминологични заемки, така и концепции, чрез които индийското будистко учение става познато в Китай през III – V век. Относно избора на българското название на термина „тъмни учения“, предвид значенията на определението 玄 (*сюен*) като „тъмен“, „неясен“, „загадъчен“, „дълбок“, „тайнствен“, „неразгадаем“, които са отчетени от дисертантката, и предвид определената негативна конотация на прилагателното „тъмни“ в българския език, която не присъства в китайския термин, бихме препоръчали замяна на термина например с „тайнствени учения“.

В изложението подробно е разгледан преводният метод *гъ-и*, който буквално означава „напасване на понятията“, отчита се неговата роля на специфичен механизъм за адаптация на будистките термини към класическите китайски (главно даоистки) идейни концепции. Дисертантката представя

подробно дискуссионните мнения относно определяне на природата на дадения метод, които варират от разглеждането на *гъ-и* като специфичен преводачески подход на заимстване на съществуващи в китайската философска традиция термини за обозначаване на понятия от навлизания будистки понятиен апарат, до възгледи за *гъ-и* като новосъздаден конструкт с цел обяснение на методите и процесите в ранните преводи на будистки текстове, без отношение към същината на преводаческата дейност. Авторката не се стреми към доказване на валидността на една от двете гледни точки, като приема понятието *гъ-и* за съвременен конструкт, заедно със съответната филологическа критика, но едновременно с това отчита важността на тази практика в превода на текстове в началния етап на преноса на будизма в Китай. Действително, макар и просъществувала кратко в своя първоначален вид, практиката на *гъ-и* оказва силно влияние в процеса на адаптиране, рецепция и трансформация на будистките идеи в Китай чрез вече съществуващи в китайската мисловна и езикова традиция понятия.

Яна Стефанова проследява в по-нататъшното изложение еволюцията на методите на превод и интерпретация на будистки термини и понятия, някои от които се оказват идейно близки до даоистки метафизически концепции, при което китайските мислители и преводачи започват да налагат по-задълбочена интерпретация на понятията, осмисляйки тяхното философско съдържание. В резултат на проведеня анализ авторката прави извода, че усъвършенстването на техниката *гъ-и* води до дълбоки изменения в превежданите понятия и идеи, свързани с промяната на изходните постановки така, че да пасват на китайския светоглед и философска мисъл.

Синологизирането на будисткия канон през IV – V век се анализира през призмата на първоначалния синтез на текстове от различни будистки направления и школи, които постъпват и се превеждат в Китай в различно време и извън рамките на утвърдили се будистки канон, като следва да се отчита също така и влиянието на субективните възгледи и познанията на адептите, извършващи подбора на текстовете и превода на съдържанието. Дисертантката отбелязва, че в процеса на развитие на новата школа още изначално се появяват разлики в идейната система на китайския спрямо индийския будизъм, като разликите продължават да се задълбочават, а основната характеристика на новото учение се определя като тенденция в духа на китайската традиция да обема, инкорпорира и хармонизира различните му аспекти.

В работата се разглеждат и основните затруднения при превода на индийските будистки сутри в процеса на увеличаване на броя на превежданите текстове. Изказва се наблюдението, че заедно с активната акумулация на нови преводни текстове, задълбочаване на познанията по оригиналния смисъл на будистките доктрини и съставянето на китайския будистки канон се появява и специфичен набор от китайски текстове, целящи да популяризират будизма и да го направят по-достъпен и привлекателен за китайските адепти. В тази

идейна линия се въвежда и изследваният в Трета глава трактат „Събуждане на вярата в Махаяна“, който се определя като един от най-важните и авторитетни за китайския будизъм текстове от тази група и като своеобразен израз на начина, по който будистките теории и практики биват приспособявани към китайския начин на мислене и представи за света.

Трета глава представлява собствено изследователската част на дисертационния труд. Тя се основава върху трактата „Събуждане на вярата в Махаяна“ и включва анализ на някои от основните общобудистки термини и свързаните с тях концепции и философски понятия в индийската и китайската философски традиции, чрез което се правят изводи за произхода, характера и типа концептуализиращ принцип, довел до формирането на съответните вариации на будистки термини.

Относно спорния произход на изследвания текст, Яна Стефанова се придържа към мнението, че трактатът е написан в Китай между 550 и 575 г., което действително потвърждава по-обоснованата от научна гледна точка позиция, макар традиционно да се е приемало, че трактатът е създаден в Индия от знаменития мислител и поет Ашвагоша и преведен на китайски език от преводача и проповедник на будизма Парамарта през 550 г.

В анализа на основните елементи на философския дискурс на трактата – „Едно Съзнание, Два Аспекта, Три Величия, Четири Вери и Пет Практики“, авторката се стреми да определи влиянието на даоистките смислови конструкти върху основополагащите будистки концепции, изразени в текста. Тя анализира и сравнява две от основните концепции или еквиваленти на Абсолюта от индийската и китайската философия, съответно *Шуня*, развита от Нагарджуна, и *Дао* чрез тълкуването му от неодаоистки мислители.

По отношение на концепта за Пустотата, той се анализира от различни гледни точки според индийските и китайските интерпретаторски направления. В контекста на китайската традиция се разглеждат понятията за „йоу“ (наличие, битие) и „у“ (отсъствие, небитие). Анализира се мнението на Уан Би, един от видните представители на неодаоистката школа и коментатори на текста на Даодъдзин, който конструира „у“ (отсъствие) като първоприродата и източника на всичко съществуващо, т.е. източника на „йоу“, и прави извода, че тъй като Дао също е първоизточникът на всичко съществуващо, то двете понятия представляват едно и също нещо. Според авторката това отъждествяване дава основание за сближаване на индийската идея за „Шуня“ и китайската за *Дао*, а това прави възможно пораждането на идеята за един вид нов Абсолют, в който китайската философска мисъл влага допълнително значение на синтез на двете крайности или конструкт, притежаващ по-висша природа, своеобразен вид Над-абсолют.

Според резултатите от направения анализ, разглеждането в трактата на Едно-то съзнание (Абсолюта) през парадигмата на двата аспекта „същност – функция“, представляващи една от най-ранните и широкоразпространени форми на източноазиатска будистка херменевтика, цели да надмогне

разграничението между съществуващото във форма и нищото, между битието и небитието, и в крайна сметка – между двата аспекта на *Татхата*, при това трактатът предлага още една възможност за решение на проблема с взаимодействието на двата аспекта на Абсолюта чрез въвеждането на концепцията за Трите Величия, представени като същност, форма и функция (кит. *ти*, *сян* и *юн*), които също се използват да онагледят връзката между безформения Абсолют и неговата материална манифестация, и по този начин да обяснят на китайските адепти теорията *Трикая*, която преди това е непозната в китайската духовна традиция.

Въз основа на резултатите от изследването върху текста на „Събуждане на вярата в Махаяна“ авторката стига до обобщаващия извод, че в трактата се наблюдава значително отклонение от класическите индийски будистки доктрини на *Шуня-вада*, което показва преход от индийската „недуалистична“ представа към своеобразен китайски синкретичен „реализъм“ и адаптиране на будистките концепти към кодовете на религиозното съзнание на китайската общност.

В **Заключението** са обобщени най-съществените наблюдения от анализа в трите основни глави на изследването и направените изводи от тях.

Авторефератът се състои от 35 страници и отразява структурата и основното съдържание на изследването. Предложените тези за защита са аргументирани с подробни изложения и анализи в съдържателната и заключителната част на дисертацията.

Преводът на части от трактата „Събуждане на вярата в Махаяна“ представлява важна допълваща част и референция за анализа на изследваните проблеми, представен в Трета глава на дисертацията. Преводът като цяло е съдържателно и стилово издържан и има своето приносно значение като първи превод на български език на този основополагащ текст от китайската будистка традиция.

Представлявайки частичен превод на трактата, добре би било да се уточни каква част от цялостния текст е преведена и на какви основания е направен подборът. Интересно би било да се коментират някои различни интерпретации в достъпните преводи на ключови за развиващия се китайски будизъм термини и концепции. Предвид епохата на създаване (предполага се втората половина на VI в.) и старинния характер на оригиналния текст, бих препоръчала, доколкото е възможно, в превода да бъдат избягвани твърде съвременни за българския език и строго научни термини, като „съдържание на *дискурса*“, „*лимит на вербализацията*“, „*капацитет за доброта*“ и др.

Някои общи препоръки към дисертацията са свързани с подобряване на стилистиката на текста, попълване на пропуски в обозначаване на цитирания източник (напр. на стр. 20), уточняване на някои термини и унифициране на транскрибираните на български език понятия в превод от различни източници и транскрипционни системи от английски, руски, френски език (напр. на стр. 17-18), както и в начина на представяне на някои понятия (напр. посочване на

термин в транскрипция от китайски език и в превод на наименованието му, без указание в текста, че представляват едно и също понятие – стр. 50) и други стилистични и текстологични поправки.

Въз основа на наблюденията си върху дисертационния труд мога да обобщя, че въпреки отбелязаните забележки и препоръки, представената за защита дисертация представлява цялостно, задълбочено и научно издържано изследване върху генезиса и концептуализацията на източноазиатския будизъм чрез даоистката рецепция на класическите будистки концепции, и така дисертационната работа притежава приносни качества и научна ценност. На това основание изразявам положителната си оценка за представения дисертационен труд на тема „Философският концептуализъм в източноазиатския будизъм (през даоистката рецепция на класическия будизъм)“ и предлагам на уважаемото научно жури да **гласува за присъждане на Яна Кирилова Стефанова образователната и научна степен „доктор“** в направление 2.3. Философия (История на философията. Източна философия).

26.08.2019 г.

доц. д-р Антония Цанкова